Hegedüs Ferenc

Közös tekintetünk*

A mozi intézményéről általában kétféle módon szokás gondolkodni: egyfelől szórakoztatóipari létesítmény, amelyet az emberek szabadidejükben látogatnak, hogy kikapcsolódhassanak; másfelől egy olyan hely, ahol a cinefil közönség megtekintheti egy kedvelt művészeti ág alkotásait. E kettő mellett áll egy harmadik, a közgondolkodást nem különösebben meghatározó (filozófiai) értelmezés is, amely szerint a mozi egy olyan (kritikai) intézmény, amely – a vetített filmek révén – magában hordozza a világ összes ellentmondását, így egy olyan tér, ahol lehetőségünk adódik gondolkodni ezekről az ellentmondásokról.[1] E harmadik gondolkodási hagyományba illeszkedik András Csaba *Konszenzuális mozi – A kortárs emancipatorikus tömegfilm politikai esztétikája* című könyve.

András Csaba könyve egy olyan bölcseleti hagyományból szólal meg, amelyben nem választódik el egymástól élesen az elmélet és a praxis; nem pusztán a kultúra és a társadalom megértésében, hanem annak formálásában is érdekelt. E formálás – ahogy azt a szerző is artikulálja –[2] a gondolkodás (vagy a tudás termelésének)

* A recenzió eredeti megjelenési helye: Hegedüs Ferenc, A filmelméleti könyv, amely a felszabadulást keresi a moziban, *Mérce* Hozzáférés: 2026. 05. 25. https://merce.hu/2025/12/17/emancipatorikus-filmelmelet-hozzaferhetoen/. Ezúton is köszönöm Kocsis Árpád és Lukács Laura Klára szerkesztői munkáját a kézirat alakításában. E másodközlés minimális eltéréseket tartalmaz az első megjelenéshez képest.

1 E megközelítéshez részletesebben lásd: Badiou, Alain, Film és filozófia, ford. András Csaba, *új szem*, Hozzáférés: 2025. 11. 25. https://ujszem.org/2023/06/07/film-es-filozofia/.

2 András Csaba, *Konszenzuális mozi – A kortárs emancipatorikus tömegfilm politikai esztétikája* (Budapest: Napvilág Kiadó, 2025), 39.

performatív, a kimondással együtt végrehajtott cselekvés aktusán keresztül jön létre. A kötet címébe foglalt „tömegfilm" kifejezés nem a tömegek számára készült kultúripari produktumok sokaságát jelenti, hanem a tömegek emancipációjában érdekelt filmeket.[3] András lényeges alapállása, hogy nem a „magas" és a „populáris", szimbolikus tőke logikájában gondolkodó felosztása mentén beszél a kultúráról, hanem a kultúripar[4] és az emancipatorikus kultúra viszonylatában. Elemzéseinek középpontjában pedig nem a kultúripar termékei és nem a műalkotások állnak – abban az értelemben, hogy nem a műalkotások elemzéséhez használt apparátusokkal értelmezi a tárgyalt produktumokat –, hanem a tömegkultúra egyfajta sajátos esztétikájának keresése.[5]

Már ezekből az alapgondolatokból és az antikapitalista, marxista kritikai hagyományba való beágyazottságból is jól kirajzolódik a kötetet meghatározó *elköteleződés* két lényeges aspektusa: ezeket a legegyszerűbben a mozgalmi és a tudományos jelzőkkel lehet megnevezni. Viszonyuk ugyanakkor egyáltalán nem választható el élesen. A *Konszenzuális mozi* már előszavában, olvasói köreinek kijelölésében kijelenti, hogy politikailag elkötelezett: olvasói célközönségeként jelöli meg a magyar nyelven olvasó és a kultúra emancipatorikus lehetőségeivel foglalkozó

3 András munkája e tekintetben nagyban támaszkodik Bagi Zsolt *Az esztétikai hatalom elmélete* című könyvére, amelyben Bagi így ír a tömegkultúráról: „Tömegkultúrán nem a tömegek számára készült kultúrát értünk, hanem a tömegeket emancipáló kultúrát. Nem áll szándékunkban elítélni, kritizálni, megbélyegezni a tömegek számára készült kultúrát, egyszerűen csak kívül esik vizsgálódásunk és – az igazat megvallva – érdeklődésünk körén." (Bagi Zsolt, *Az esztétikai hatalom elmélete – Kulturális felszabadítás egy újbarokk korban* [Budapest: Napvilág Kiadó, 2017], 121.)

4 A fogalomhoz lásd: Horkheimer, Max és Adorno, Theodor W., „A kultúripar", ford. Bayer József, in Horkheimer, Max és Adorno, Theodor W., *A felvilágosodás dialektikája – Filozófiai töredékek,* 153–207 (Budapest: Atlantisz Kiadó, 2011).; Csabay István, „A kultúripartól a tudatiparig – és azon túl", *Kellék,* 69. sz. (2023): 147–157, 150–152.; András, *Konszenzuális mozi*, 162–166.

5 András, *Konszenzuális mozi*, 17–24.

filmtudósokat és bölcsészeket, valamint a szerző *elvtársait*, akik a társadalmi valóság átformálásában érdekeltek. A kötet nem köntörfalaz: politikai elköteleződései mentén fókuszál az emancipatorikus kultúra konszenzuális aspektusaira.

Bagi Zsolt filozófiájában az emancipatorikus kultúra két fajtáját különbözteti meg, amelyeket ő *konszenzuális*nak és *disszenzuális*nak nevez. Míg a konszenzuális kultúra a közös érzékek – vagy a *sensus communis* – megteremtésében érdekelt (alapvetően a közösségi kultúra részvételiségén keresztül), addig a disszenzuális kultúra célja az új érzékek létrehozása.[6] E felosztást András azzal finomítja, hogy itt valójában nem az emancipatorikus kultúra két fajtájáról kell beszélnünk, hanem két aspektusáról, amelyek egyszerre vannak jelen a kulturális produktumokban.[7] Bagi fogalmait nem mint az emancipatorikus kultúra értékkategóriáit használja, hanem olyan leíró fogalmakként, amelyek segítségével vizsgálhatja az egyes produktumok releváns részleteit politikai céljainak érvényre juttatásában. A konszenzualitás e fogalma mentén olyan filmekkel foglalkozik, amelyek a tömegek képzeletének formálását célozzák. Elemzésének egyik lényeges vonása, hogy nem törekszik az általa kiválasztott filmek megítélésére: részben emancipatorikus, vagy emancipatorikusan olvasható filmekkel is foglalkozik. Abból indul ki, hogy a ma adott heterogén kulturális mezőben a kultúra értelmezőinek (egyben formálóinak) nem arra kell törekedniük, hogy tisztán emancipatorikus egészeket (filmeket, regényeket stb.) keressenek, és azokra vonatkozó, az esetleges inkoherenciákat figyelmen kívül hagyó olvasatokat hozzanak létre. Sokkal lényegesebbnek tartja az emancipáció szempontjából releváns „szilánkok” azonosítását.[8]

A kötet közel száz oldalas elméleti bevezetőjében felvázolja az általa követett és folytatott hagyományokat, azok mellőzhetetlen

6 Ehhez lásd: Bagi, *Az esztétikai hatalom elmélete*, 106–110.

7 András, *Konszenzuális mozi*, 43–57.

8 Uo., 88.

fogalmait és a kötet gondolkodását meghatározó alapokat,[9] majd a kortárs kapitalizmus három alapvető tendenciáját azonosítja, és minden fejezetben olyan filmek elemzéseit adja, amelyek olvashatók e tendenciákkal szembeforduló alkotásokként. A kötetben meghatározóként azonosított folyamatok: 1) az individualizáció – amely hatására a tömegek már nem képesek magukra olyan sokaságként gondolni, amely képes a valóság megváltoztatására –, 2) a naturalizáció – aminek hatására a társadalmi valóságunk képlékeny formáit maguktól értetődőnek, természetesnek és megváltoztathatatlannak tapasztaljuk – és 3) az atemporalitás – ez az oka, hogy nem tudjuk elképzelni, hogy a világ valaha a jelenlegitől eltérően volt berendezve és fennálló viszonyaink csupán történeti esetlegességek következményei, tehát alakíthatóak. E három tendencia mentén az elemzett filmek vagy szubjektiváló gyakorlataik (*Dalok a második emeletről* [Roy Andersson, 2000],[10] *Bocs, hogy zavarom* [Boots Riley, 2018], *Bacurau* [Kleber Mendonça Filho, Juliano Dornelles, 2019]), vagy elidegenítő esztétikájuk (*Háromezer számozott darab* [Császi Ádám, 2022], *A nagy dobás* [Adam McKay, 2015], *Snowpiercer* [Pong Dzsunho, 2013]) vagy rehistorizáló tendenciáik (*Az ember gyermeke* [Alfonso Cuarón, 2006], *High-Rise* [Ben Wheatley, 2015]) miatt lényegesek.

A *Konszenzuális mozi* elköteleződésének másik, tudományos oldalát a fogalmi pontosság jellemzi. A bevezető egy pontján András így ír a könyvet meghatározó gondolatmenetről:

> [A]z e könyvben kidolgozott, részben az emancipáció spinoziánus modellje által inspirált, a kommunista hipotézishez szorosan kötődő, radikális vagy ultrabaloldali antikapitalista, rendszerkri-

9 Ezek alapos összefoglalásához lásd: Fekete Róbert, Visszanézni a barlang kapujából, *Jelenkor Online*, Hozzáférés: 2025. 12. 04. https://www.jelenkor.net/visszhang/3850/visszanezni-a-barlang-kapujabol.

10 A kötet filmértelmezéseinek egyik példájaként lásd a kötet *Literá*n megjelent alfejezetét Roy Andersson filmjéről: András Csaba, Konszenzuális mozi (részlet), *Litera*, Hozzáférés: 2025. 12. 04. https://litera.hu/irodalom/konyvajanlo/andras-csaba-konszenzualis-mozi-reszlet.html.

> tikus feminista kultúraelméleti és filmesztétikai gondolatmenet tétje, hogy saját politikai perspektívájából affirmálható és lényeges emancipatorikus tömegfilmes tendenciákra mutasson rá, és hozzájáruljon azok értelmezéséhez. A vizsgálat céljai tehát mozgalmiak abban az értelemben, ahogy a nevezetes javaslat szól: nem pusztán értelmeznünk kell a világot, hanem az a cél, hogy meg is változtassuk.[11]

Ez azért nem tűnhet puszta öncímkézésnek, vagy meggondolatlan halmozásnak, nyugtalanító pontatlanságnak, mert minden fogalmat egy tisztázó lábjegyzet követ. A *Konszenzuális mozi* tudományos és politikai elkötelezettségének összefonódásából következik, hogy bár nem enged az általa mozgatott bölcseleti hagyomány komplexitásából, olvasóitól nem várja el, hogy legyenek már eleve tisztában azzal. Ritka, hogy az olvasó a 116. oldalon már a háromszázadik lábjegyzettel találkozzék. A fogalmi pontosság egyik szembetűnő példája az „Elidegenítő stratégiák" című fejezetben olvasható. Itt a naturalizáció – az Andreas Malm és Alf Hornborg nyomán azonosított – két retorikai logikájáról, a denaturalizációról és a renaturalizációról van szó, tíz oldallal később a denaturalizációt már az elidegenítés gyakorlatával veti össze a könyv, mint „a természetessé tétel gyakorlatait leleplező elméleti eljárás".[12] Itt a lábjegyzet a látszólagos fogalmi feszültséget feloldja és olvasóját Marcelli Miloslav vonatkozó munkájához irányítja. Az alapos lábjegyzetelés olvasatomban szerves részét képezi annak a nyelvnek, amely a kötetet meghatározza és amelynek legfőbb irányelve a hozzáférhetőség és a közérthetőség.

A *Konszenzuális mozi* ezáltal tud igazán nagyobb mintaolvasói körnek szólni, mint az elméleti szövegek általában –, amelyek nagyon gyakran maguktól értetődőnek vesznek nem maguktól értetődő dolgokat, és főként a tudós társadalomhoz kívánnak szólni. A tisztázó-útmutató lábjegyzetelés és a fogalmi pontosság amiatt

11 András, *Konszenzuális mozi*, 34.

12 Uo., 171.

lényeges, mert e megoldások révén a *Konszenzuális mozi* a kultúra és a tudás termelésének folyamatában performatívan megvalósítja azt, ami mellett folyamatosan érvel: a konszenzualitást. A könyvet ezen elemei teszik az általa is értelmezett – és képviselt – konszenzuális kultúra részévé; ezek adják meg olvasójának a lehetőséget arra, hogy megtalálja azoknak a gondolatoknak az alapjait, amelyek ismerete révén elgondolhatóvá válhat számára az általa megélt szituáció (tehát a jelenleg fennálló viszonyok) megváltoztatásának lehetősége.

Bár e kötet címében és elemzéseiben is a mozi, illetve filmek szerepelnek, szempontjai nem pusztán erre a területre alkalmazhatóak. A kultúra más területén is találkozhatunk individualizáló, naturalizáló és ahistorikus gyakorlatokkal. A *Konszenzuális mozi* elemzési javaslata – a szubjektiváló, elidegenítő és rehistorizáló kultúraszilánkok keresése – mellett a kijelölt olvasói körei számára iránymutatásként szolgálhat arra is, miként beszélhetünk úgy bölcseleti kérdésekről, hogy nem engedünk azok komplexitásából, de teszünk azért, hogy bárki számára elérhető legyen a tárgyalt téma fogalmainak és szempontjainak hálózata. A kötet rámutat, hogy a tudás termelése során a hozzáférhetőség szem előtt tartása révén válhatunk képessé arra, hogy kialakítsuk azt a közös nyelvet, amely maga után tudja vonni közös tekintetünk létrehozását és így valóságunk közös érzékelését, tapasztalatát is.